

cerb, fragmente ceramice din care unele cu mărci de olar. Întregul complex este datat în sec. XIII.

În încheiere Măria Pető (p. 185-186xx cu 8 figuri, rezumat englez la p. 186) prezintă modul în care cercetarea a fost mediatizată și valorificată expozițional: expuneri în cadrul Societății Arheologice în anii 1987-1989, expoziții la Muzeul Pesterzsebet în 1988 și la Muzeul de Istorie din Budapesta în 1990-1991.

Volumele, realizate în condiții grafice excelente, se prezintă într-o formă deosebit de îngrijită, pe măsura ținutei lor științifice. Este remarcabilă grija autorilor de a publica cât mai mult material, mai ales din complexe închise. Fiecare contribuție este

însoțită de un aparat critic minuțios ca și de o listă bibliografică, ceea ce le ridică, pe cele mai multe, deasupra nivelului unor obișnuite rapoarte. Ilustrația, judicios întocmită (cu excepția scăpărilor amintite), cuprinde planuri generale, planuri de detaliu, profile, materiale. Dacă desenele sunt foarte bine executate, unele din fotografii sunt ceva mai puțin reușite, fără ca acest fapt să scadă din valoarea volumului. Dar poate meritul cel mai de seamă constă din publicarea deosebit de promptă, la 3 ani după încheierea săpăturilor, lucruri pentru care colegii de la Budapesta merită felicitări.

Ion Chicideanu și Adrian Ioniță

HEIDI PETER-RÖCHER, *Kannibalismus in der prähistorischen Forschung. Studien zu einer paradigmatischen Deutung und ihren Grundlagen*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 20, Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin, Bonn, 1994, X și 264 p.

Cartea doamnei H. Peter-Röcher (în continuare HPR) este al XX-lea volum din seria „Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie” (UPA), serie începută în 1989 și în care sunt publicate studii și rezultate ale cercetării (lucrări de doctorat, volume omagiale, simpoziioane) din diverse universități ale Europei Centrale. În momentul de față participă institutele universitare din Berlin, Frankfurt/Main, Heidelberg, Innsbruck, Kiel, Köln, Münster, Viena, Würzburg și Zürich.

Așa cum este anunțat în titlu, doamna H. Peter-Röcher tratează problema canibalismului (antropofagia) în cercetarea preistorică. Subtitlul mai precizează că este vorba de o interpretare paradigmatică și că în carte vor fi analizate bazele acestei interpretări.

Cartea este organizată în felul următor: Introducere (p. 13); Capitolul I: *Definirea* [canibalismului] (p. 4-6); Capitolul II: *Canibalismul în preistorie* (p. 7-115); Capitolul III: *Antropofagia în sursele antice și medievale* (p. 116-153); Capitolul IV: *Canibalismul în sursele moderne* (p. 154-212); Concluzii (p. 213); Bibliografie (p. 214-262) și un indice al localităților menționate în capitolul II (p. 263-264). Fiecare capitol este împărțit la rândul lui în mai multe subcapitole, ultimul cuprinzând concluzii sau un rezumat al capitolului respectiv.

Introducerea delimitează situația actuală și scopul lucrării. Se constată că ideea de om

preistoric privit drept canibal este acceptată chiar în educația generală nu doar în arheologie. La baza ideii stau atât surse etnografice cât și surse antice, de factură istorică sau mitologică. După controversele de la începuturile arheologiei, privind existența sau inexistența fenomenului canibalismului în Europa, astăzi descoperirile de oase umane cu urme de tăiere, fragmentate sau depuse într-un mod „anormal” sunt acceptate ca probe ale canibalismului, fără să pară a mai fi nevoie de alte considerente, această interpretare devenind o paradigmă. Întrebarea cum pot fi deosebite urmele canibalismului de dezmembrare sau de ritualurile de înmormântare secundară a fost pusă rar și un răspuns satisfăcător nu s-a dat.

Convingerea că antropofagia există și că urmele sale pot fi identificate ușor a avut drept consecință, frecvent, lipsa descrierilor în detaliu a situațiilor din teren și deci imposibilitatea separării descrierii de interpretare. Odată intrată în circuitul științific o astfel de descoperire nu a mai fost reconsiderată sub alte aspecte.

Studii ample asupra antropofagiei sunt rare și în analizele etnografice, fiind menționate de HPR lucrările cele mai importante, semnate de E. Volhard (1939), M. Harris (1977), M. Harrer (1977 și 1988), E. Sagan (1974), P. Sanday (1986) și culegerea de studii a lui P. Brown și D. Tuzin (1983). În special, W. Arens în 1979 a constatat, din punctul de vedere al unui etnolog, inexistența canibalismului instituționalizat și acceptat în orice

fel de societate (făcând excepție cazurile de extremă foamete, război, catastrofe, psihopatie etc., care nu pot fi considerate acceptabile în condiții normale). El s-a bazat pe faptul că nu poate fi citat nici măcar un singur martor ocular al unui caz de antropofagie. Interpretarea arheologică se bazează, larândul ei, pe rezultatele studiilor de etnografie, dar, dacă teoria lui Arens este valabilă, nu mai există o bază pentru a presupune canibalismul în preistorie și astfel de interpretări pierd orice credibilitate.

Așa se ajunge la scopul lucrării de față, care este de a discuta posibilitățile și, mai ales, limitele arheologiei și antropologiei în probarea antropofagiei (deocamdată nu s-au găsit oase umane cu amprente de dinți umani!). În acest context se plasează și discuțiile despre ceea ce poate fi interpretat ca înmormântare, ce anume este o groapă menajeră (dacă conține și oase umane), ce trebuie considerat „gunoi” ș.a.m.d. Mai trebuie discutată și influența mentalității fiecărei epoci asupra problematicii (atitudinea față de oamenii „primitivi” [din preistorie sau actuali], canibali etc.). Lucrarea nu a fost gândită ca o sumă de exemple sau cazuri, ci au fost alese și discutate doar situațiile bine documentate și/sau bine cunoscute în literatura de specialitate.

Foarte des autoarea folosește forma de citat direct pentru a arăta exprimarea originară, așa cum era influențată de epoca respectivă ca și de considerentele religioase sau politice, expunând astfel măsura în care maniera de prezentare schimbă faptele sau uneori chiar produce aceste „fapte”.

Capitolul I prezintă definiția (definițiile) canibalismului sau antropofagiei. Primul cuvânt provine de la Caribi, Canibi, Canibali (trib din insulele Caraibe), care erau considerați drept mâncători de oameni. Al doilea vine din greacă (anthropos = omul; phagein = a mânca), Herodot fiind primul care menționează „antropofagi”, un trib așezat la nord de sciți. Se constată că o definiție unitară a canibalismului nu există deocamdată. Ca posibilități extreme sunt, cea mai simplă, consumul direct de carne de om și, într-un sens foarte larg, ajungerea voluntară sau involuntară a unei părți din corpul unui om în gura sau stomacul altui om, ceea din urmă cuprinzând atunci, spre exemplu, și băutul de sânge, suptul sau anumite practici sexuale. Nici una dintre variantele de definire nu surprinde toate posibilitățile și, în consecință, ele nu sunt foarte operante. Mai departe se ridică problema momentului și modului consumării „materialului” uman: proaspăt sau de mult „mort”, care poate fi înghițit (este documentată etnologic

băutura amestecată cu cenușa de oase măcinate, spre exemplu). În continuare HPR prezintă diferite împărțiri ale canibalismului, propuse de către etnologi. Astfel, există antropofagia profană (motivată de foame sau de plăcere), o gamă largă de variante magico-religioase și canibalismul patologic, ultimul nefiind discutat mai departe datorită faptului că nu este acceptat ca ceva normal de nici o societate. Astăzi, în etnologie, se mai vorbește de exo- și endocanibalism. Primul desemnează mănecarea numai de indivizii din afara grupului (străini, dușmani), al doilea referindu-se la mănecarea rudelor sau a membrilor aceluiași grup. Nici această împărțire nu cuprinde toate posibilitățile, cum ar putea demonstra cazul unui dușman (prizonier) care este primit ca membru al societății și, după câțva timp, mănecat. Se adaugă, încă, autocanibalismul, care înseamnă mănecarea de sine însuși (atestat mitologic și ca o formă de tortură). Fără posibilitatea de a stabili o definiție cuprinzătoare și totuși operantă, autoarea încheie capitolul, lăsând la o parte canibalismul patologic, cazurile de extremă foamete (război, catastrofe etc.), ele nefiind acceptate social, cași forme minore, cum ar fi roaderea unghiilor (autocanibalismul!), faptul de a bea sânge, cenușă de oase etc.

Capitolul II, miezul lucrării, tratează antropofagia în preistorie. Este discutată importanța etnologiei în interpretarea unor situații arheologice, în sensul că ele trebuie să se bazeze pe practici, obiecte și structuri cunoscute, fie moderne, fie din surse mai vechi, nefiind posibilă nici o explicație a lor fără să fie cunoscute cazuri asemănătoare. Astfel, dacă se renunță la analogii din etnologie, posibilitățile se reduc la propria cultură. Etnologia are, pentru arheolog, în primul rând, scopul de a-i lărți orizontul, de a multiplica variantele de interpretare, fără a avea, însă, posibilitatea de a dovedi una sau alta dintre concluzii. La începuturile arheologiei s-a ținut cont de aceste fapte, dar privind descoperirile de oase ieșite dintr-un context „sepulcral” (după concepția noastră limitată!), deși s-a remarcat des canibalismul drept o posibilă explicație printre altele, de obicei nu s-au mai discutat celelalte posibilități de interpretare.

Contribuția antropologiei la rezolvarea problemei este foarte redusă, nefiind descoperite deocamdată oase umane cu amprente de dinți umani. Pe de o parte, intervenții intenționate pe oase (spargere, tăiere etc.) sunt greu de deosebit de urme naturale sau datorate animalelor, iar pe de altă parte, deocamdată, nu s-a făcut nici o comparație între felul de a tranșa animalele (prin

urmele de pe oase) și urmele de pe oasele umane. Chiar dacă s-ar găsi o corespondență, aceasta nu trebuie neapărat interpretată ca probă a canibalismului, fiind la fel de credibilă excarnarea oaselor prin această metodă, înainte de depunere. În același sens pot fi considerate spargeri sau arderi parțiale ale oaselor. Mai departe, astfel de urme pot apărea ca rezultat al unor practici de sacrificiu, așa că antropologia nu poate aduce nici o dovadă în sensul existenței canibalismului.

Din punct de vedere arheologic, HPR constată că, în primul rând, nu este delimitată foarte clar ce poate fi considerat înmormântare. În general, pot fi denumite astfel orice depuneri de resturi umane (sau de animale cum menționează HPR, dar, în cazuri rituale, chiar de obiecte sacre, după părerea noastră) în, pe sau deasupra pământului, în mlaștini, peșteri etc. Dar această definiție cuprinde și tratarea de resturi ale unor jertfe sau a resturilor canibalismului, dacă există sau a existat. În cele din urmă nu poate fi stabilită o definiție general aplicabilă. Un fapt asupra căruia ne atrage atenția HPR este că arheologii, când este vorba de morminte și rituri sau ritualuri funerare, de obicei, presupun că toți, sau majoritatea membrilor unui grup au fost înmormântați conform aceluiași rit, deci că fiecare „cultură” are ritul și ritualurile ei. Este presupusă și pietatea care însoțește depunerea trupului, și care este judecată după propriile noastre norme și exprimări morale și spirituale, și că înmormântarea a avut loc la puțin timp după moartea individului, trupul fiind depus întreg. Pentru a arăta cât de greșite pot fi aceste prejudecăți, cităm doar două exemple din cartea lui HPR. Pagina 32, nota 215 ne informează despre ritualurile tribului Eipo din Noua Guinee. Acolo morții sunt depuși întâi într-un copac unde rămân circa un an. După ce trupul s-a mumificat sau doar oasele se mai păstrează, mumiile sau oasele sunt depuse într-o căsuță cu caracter special, în grădină. Uneori poate urma o a treia depunere; dacă a putrezit căsuța, unele oase, de obicei craniul și oasele lungi, sunt culese și depuse într-o grotă. Astfel, este documentat un proces îndelungat și complicat, care ar fi surprins arheologic doar sub forma unor oase, fără coeziune anatomică neapărat, într-un moment oarecare al ritualului. Al doilea exemplu pe care îl redăm aici, se referă la practici ale aborigenilor din Australia (p. 33 și nota 223). Ei, pur și simplu, lasă morții acolo unde au murit. Această practică nu înseamnă lipsă de pietate, ci dimpotrivă. La tribul Nandi (Africa) este necesar să fie mâncat mortul de către

hiene, ca să ajungă sufletul în lumea spiritelor. Tot la ei, copiii mici și bătrânii nu au nevoie de hiene pentru a ajunge în lumea spiritelor și din cauza aceasta sunt îngropați.

La fel de problematice sunt descoperirile de oase umane în gropi menajere. În primul rând nu este bine delimitat sensul expresiei „groapă menajeră”, fiind, în general, presupus conceptul nostru privind resturile menajere (gunoi), dacă lăsăm la o parte problema că umplutura, într-o oarecare măsură, nu trebuie neapărat să fie legată de scopul gropii propriu-zis. În realitate, poate fi vorba, spre exemplu, de gropi destinate depunerii resturilor unor sacrificii. O altă posibilitate sunt înmormântările speciale. Astfel, la tribul Asante (Africa) copiii mici, adolescenții care mor înainte de pubertate, bărbații și femeile incapabili de a procrea, vrăjitorii și indivizii care mor din anumite cauze (spre exemplu mușcături de șerpi, fulgere, înecare, cădere din copaci, sinucidere etc.) sunt excluși de la înmormântarea obișnuită. La ei, bărbații și femeile lipsiți de copii sunt îngropați în groapa menajeră, uneori acoperiți cu crengi spinoase și sunt mutilați, acoperiți de investive și este interzis sufletelor lor să se întoarcă pe această lume tot sterile. De asemenea, descoperirile de resturi umane din peșteri sunt problematice. Ele sunt frecvent respinse ca „cimitire” pe baza presupunerii că înmormântări „normale” din aceeași vreme se cunosc (ceea ce nu este întotdeauna corect!), dar o astfel de presupunere exclude, deja de la început, considerarea peșterilor drept loc de înmormântare (o situație inversă întâlnim în Europa de Vest, unde lipsesc înmormântări „normale”). Nu există deci o situație arheologică care să nu poată fi interpretată și altfel decât prin canibalism. La HPR urmează o discuție asupra efectului mentalității epocilor, pornind de la Homer, dar, mai ales, din perioada începutului discuției în arheologie a fenomenului canibalismului, ceea ce vom prezenta în analiza capitolelor III și IV. Aici, în capitolul II, HPR mai prezintă, selectat, cunoscutele situații din peșterile de la Ith (Holzen, Germania), de la Knoviz și din alte așezări ale acestei culturi (Bohemia), din epoca bronzului [Hankenfeld și Ossarn (Austria), Erfurt-Nord (Germania), Dobřičany (Bohemia), Cézany lângă Blučina (Moravia), Nebra-Altenburg (Germania)], peșterile de la Kyffhäuser lângă Bad Frankenhausen (Germania), Jungfernhöhle lângă Tiefenellern (Germania), din cultura ceramicii lineare [Zauschwitz, Kriegsdorf, Taubach, Nängelstedt, Ober-Hörgern (toate din Germania)] și de la Manching (epoca La Tène). Fără a repeta

discuția asupra acestor cazuri, redând concluzia convingătoare a doamnei HPR, că nici un caz interpretat ca dovadă a canibalismului nu rezistă la o critică serioasă. Din punct de vedere arheologic, deci nu poate fi dovedită existența antropofagiei în preistorie.

Ca o consecință a analizei din capitolul II, HPR, în capitolele III și IV, discută baza ideii de canibalism, respectiv sursele istorice, mitologice și etnografice din antichitate până în perioadele moderne. Se constată că motivul canibalismului, ca și motivul incestului, des întâlnite împreună, preocupă gândirea oamenilor în mod deosebit, fapt dovedit prin folosirea frecventă a subiectelor în mituri, povești etc. Această preocupare, probabil, se datorează faptului că amândouă sunt interzise dar teoretic posibile, fiind în aceeași măsură fascinante, repulsive și înspăimântătoare.

Herodot menționează un popor, Androphagi, care locuiește la nord de sciți, fără legi sau jurisdicție, și care mănâncă oameni. El îi menționează după o sursă indirectă, de mâna a treia, și subliniază nesiguranța acestor știri. Hekataios, descriind lumea cunoscută, povestește despre cei la vest, sciți la nord, indieni la est și etiopi la sud. El completează aceste descrieri cu credințele tradiționale și populează restul lumii cu tot fel de fiare monstruoase, mitologice. Urmașii lor, Ktesias, Megasthenes, Pomponius Mela, Plinius, Strabo, Solinus, Diodor și mai târziu Isidor, Paulus Diaconus și Adam von Bremen utilizează aceleași șabloane, unele dintre aceste ființe străni fiind menționate ca fiind chiar văzute de către călătorii mai târzii (Carpini, Marco Polo, Pigafetta, Vespucci, Columb). Astfel androphagii clasici se regăsesc pe hărți medievale, unde localizarea monștrilor și minunilor aparține repertoriului standard. Unele, cum ar fi oameni cu coadă și cei cu cap de câine supraviețuiesc, în centrul necunoscut al Africii, până în secolul XIX, potrivit unor afirmații. Este, deci, vorba de un stereotip folosit până foarte recent, pentru descrierea popoarelor care stau la marginea lumii cunoscute. Cu cât mai departe de lumea proprie este zona descrisă, cu atât mai cruzi și mai sălbatici devin locuitorii ei, culmea cruzimii fiind canibalismul, frecvent legat de lipsa unui cadru juridic și asociat cu promiscuitatea incestuoasă. Această distanță poate fi spațială (geografică), sau cronologică. Situația din urmă este întâlnită deja la Moschion (sec. III a. Chr.), după care primii oameni duceau o viață foarte apropiată celei a animalelor, erau antropofagi și nu aveau legi. Asemănătoare este părerea lui Diodor, care credea

că egiptenii au renunțat la canibalism doar când au început să practice agricultura. Aceeași mentalitate este exprimată de-a lungul timpului până astăzi, când este vorba de antropofagie în preistorie.

În alt context se înscriu credințele populare, întâlnite și practicate în Europa din antichitate până în secolul nostru. Astfel, Plinius și Celsus credeau că sângele gladiatorilor de abia căzuți vindeca epilepsia, în Cântecul Nibelungilor cavalerii burgunzi beau sângele dușmanilor lor pentru a le prelua puterea; în perioadele mai recente se credea că diferite bucați din trupul uman (sânge, oase, pielea, grăsimea de om), în special de la criminali recent executați (frecvent și instrumentele de executare au fost investite cu calități speciale) sau de la sfinți, puteau vindeca tot felul de boli. Aceste credințe s-au păstrat chiar până la începutul secolului nostru, fiind oferită „mumie egipteană originală” la kilogram încă în 1913 la Leipzig (credința în efectele medicale a mumiiilor, dealtfel, fiind recunoscută ca principala cauză a jefuirii majorității mormintelor egiptene în secolele XIX-XX).

Un alt cadru, în care apare canibalismul, frecvent iarăși asociat cu promiscuitatea, este calomnia, fie din motive religioase, fie din motive politice (dealtfel frecvent legate amândouă). În disputele dintre catolici și protestanți, din secolul XVI, acuzația este reciprocă. Această acuzație însă este atestată deja din antichitate, fiind învinuți Tarquinius, Apollodoros (tirantul de Kassandria) ca și Catilina. Mai departe, poliția romană ar fi găsit în templul lui Ma-Bellona, la distrugerea lui în 48 p. Chr., mai multe vase cu carne umană, la fel cum creștinii ar fi arătat populației resturi umane descoperite când s-au închis templele lui Sarapis și Mithras la Alexandria. Aceluiași cadru aparțin bine-cunoscutele învinuiri aruncate asupra creștinilor timpurii, ereticilor, evreilor, vrăjitorilor etc., de obicei legate și de orgii incestuoase. Șablonul se întâlnește și la descrierea triburilor nou descoperite din Africa, Asia și America, mai ales atunci când ele se opun creștinării sau administrației străine, deci când era nevoie de o justificare a represaliilor. Dintre sursele mai recente, HPR discută, ca exemple, mai detaliat, pe acelea despre Zande (sau Azande = Niam Niam), Azteci, Tupinamba, Irochesi, Huroni, Fore, Kuru și pe cele ale lui Columb și Vespucci. Chiar dacă nu există un scop religios sau politic în acuzația de canibalism, se pun mai multe probleme legate de observația propriu-zisă. Privind explicațiile date de către cei studiați, în mod evident se pune problema limbii,

care de obicei trebuie învățată de către etnolog. Dacă acesta nu rămâne foarte mult timp la tribul studiat, este exclusă o înțelegere bună, în special a nuanțelor privind aspectele cultice sau de limbă (astfel de studii, cu rămânerea pe o perioadă mai lungă a etnologului în mijlocul comunității pe care o studiază, lipsind). Mai ales la rapoarte mai recente, de obicei, se poate remarca situația ciudată că prizonierul care raportează sau etnologul, care a trăit alături de tribul respectiv, uneori mai mulți ani în șir, n-a fost mâncat și de obicei nici nu a observat cazuri de antropofagie pe durata stagiului lui (voluntar sau involuntar), ci doar a auzit că cineva a fost mâncat imediat înainte de sosirea sau imediat după plecarea lui. S-a remarcat că, chiar dacă „martorul” a crezut că a observat astfel de practici (nefiind vreodată observat procesul consumării propriu-zise, ci doar

„pregătirea”), întotdeauna dezmințite de „gazdele” lui, ar putea fi vorba de rituri de excarnare, sau, în cazul alimentelor, de bucăți de maimuțe, ușor de confundat cu membre omenești.

Concluzia, foarte convingător argumentată, la care ajunge HPR, este că, de fapt, nu există dovezi ale canibalismului în sursele antice, medievale sau moderne. În consecință, nici pentru preistorie nu poate fi presupusă existența antropofagiei, mai ales că pentru acele vremuri nu există o dovadă certă. HPR a adus o contribuție importantă supunând analizei o paradigmă și, după părerea noastră, trebuie ținut cont de această carte în orice discuție asupra interpretării riturilor și ritualurilor oricărei înmormântări „speciale”.

Nikolaus Borofka

T. SHAY, J. CLOTTES (sub red.), *The Limitation of Archaeological Knowledge*, ERAUL 49, Liège, 1992, 263 p., 53 fig.

Propunând o temă incitantă, culegerea de studii redactată și prefațată de T. Shay și J. Clottes (p. 5-12) se aliniază la tentativa de explicitare a limitelor demersului cognitiv în arheologie, manifestă în ultimele trei decenii.

Grupate în două secțiuni și exprimând diversitatea firească a punctelor de vedere, cele 15 lucrări ale volumului sunt semnate de arheologi și antropologi din Europa (Belgia, Franța, Marea Britanie, Spania), Africa (Ghana), Orientul Apropiat (Israel) și S.U.A.

Prima secțiune (*Arheologie, politică și etică*) reunește șapte studii. M.R. Gonzales Morala oferă o analiză a influenței politice nefaste, alterând obiectivitatea științifică, pe care autoritățile locale au exercitat-o asupra cercetării arheologice din Cantabria în perioada tranziției de la guvernarea centralizată la autonomia locală - Constituția din 1978 (p. 15-27). E. Braun evidențiază prejudecățile manifestate în Israel pe durata mandatului britanic în Palestina, favorizând „Arheologia biblică” în detrimentul restului preistoriei și antichității (p. 29-38). Bazându-se pe propria experiență, D. Syon analizează tendințele naționaliste ale arheologiei israeliene, încercând să sugereze (în opinia noastră fără succes, însă) că subiectivitatea ideologică în abordarea trecutului este inevitabilă și nu trebuie incriminată ca grevând asupra finalității demersului (p. 39-45). E.K. Agorsah abordează un studiu de caz: „Obiectivitatea în interpretarea

arheologiei în Ghana”, subliniind consecințele pe care le are aplicarea modelelor preconceptuate - în particular difuzionismul izvorând din ideile euro-pocentrice - în deformarea realității faptice privind preistoria și istoria țărilor africane (p. 47-66). T. Shay trece în revistă pozițiile divergente vis-à-vis de studiul mormintelor și al necropolelor: a cercurilor religioase, susținând sacralitatea morții, și a arheologilor, care aderă la ideea importanței capitale a științei, prevalând asupra sentimentelor personale sau tradiției (p. 67-73). Pe aceeași linie, P. G. Bahn sondează „Etica arheologică și tratamentul morții”, în legătură cu problema descoperirii, studiului și conservării resturilor scheletice umane (p. 75-81). Studiul consistent al lui B.J. Siegel (p. 83-103) abordează detaliat tendințele actuale în arheologie („New Archaeology” și teoria sistemelor; arheologia structuralistă; marxismul și interpretările lui în arheologie; arheologia contextuală, conceptuală și simbolică) și acțiunea limitativă a factorilor de origine politică sau rezultând din construcția teoretică și din paradigme.

Secțiunea a doua, cu valențe practice sporite și mai bogată în aspectele discutate, include opt studii și are ca temă: *Teorii, metode și prejudecățile lor*. M. Hesse se referă la „Arheologie și știința concretului” (p. 107-113), subliniind dihotomia: abordarea rațională a datelor arheologice concrete/symbolismul gândirii și comportamentului în societățile arhaice; pentru